

“NEP 2020 ਅਧੀਨ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ: ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ”

ਡਾ. ਰਾਜਨੀ ਰਾਣੀ, ਪਦਵੀ: ਸਹਿਯੋਗੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਸੰਸਥਾ: ਐੱਮ.ਐੱਮ. ਕਾਲਜ,
ਫਤਿਹਾਬਾਦ (ਹਰਿਆਣਾ)

ਭੂਮਿਕਾ

ਭਾਸ਼ਾ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਭੀ ਕੌਮ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪਛਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਗਿਆਨ ਦਿਵਾਉਣਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਤਮ-ਵਿਕਾਸ, ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਣਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਹਰੇਕ ਖੇਤਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਿੱਖਿਆ-ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੋਰ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

2020 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਨਵੀਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ (NEP 2020) ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ-ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਤੀਨ ਜਮਾਤਾਂ ਤੱਕ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਾਂਝੀ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਜੜ ਨਾਲ ਜੋੜਣਾ, ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਸੌਖੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਕਾਸ ਰਾਹੀਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਇਕਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਇਸ ਰਿਸਰਚ ਪੇਪਰ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ NEP 2020 ਦੇ ਤਹਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਕੀ ਸਥਿਤੀ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਅੰਦਰ ਕੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ।

ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਅਸਰ

ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਣ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਬੋਧ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਦੇ, ਪੜ੍ਹਦੇ ਜਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਡਰ, ਝਿਜਕ ਅਤੇ ਦਬਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਰਨਿੰਗ ਆਊਟਕਮ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ।

NEP 2020 ਇਸੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ – ਜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ-ਕੇਂਦਰਤ, ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ-ਅਨੁਕੂਲ ਮਾਹੌਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਹਿਮ ਕਦਮ ਹੈ।

NEP 2020: ਇੱਕ ਝਲਕ

ਨਵੀਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ (NEP 2020), ਜੋ ਕਿ ਲਗਭਗ 34 ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ 29 ਜੁਲਾਈ 2020 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਮੂਲ-ਚੂਲ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਂਦੇ। ਇਹ ਨੀਤੀ “ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ” ਅਤੇ “ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਪਸੰਦ” ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

NEP 2020 ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹਨ:

- ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਦ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ
- ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ
- ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸੋਚ ਦਾ ਵਿਕਾਸ
- ਮਾਪਦੰਡ-ਅਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਧੀ

ਇਸ ਨੀਤੀ ਅਧੀਨ ਤਿੰਨ-ਭਾਸ਼ਾ ਸੂਤਰ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ-ਭੇਦਭਾਵ ਦੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਸੂਤਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਲਚਕੀਲਾਪਨ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, NEP 2020 ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ, ਤਮਿਲ, ਤੇਲਗੂ, ਮਰਾਠੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਜਰਬੇ: ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਅਧਾਰਤ ਸਿੱਖਿਆ

NEP 2020 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਨੀਤੀ ਦੀ ਸੰਕਲਪਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ। ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ **ਫਿਨਲੈਂਡ**, ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮਾਡਲਾਂ 'ਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਉਥੇ ਮੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। **ਜਾਪਾਨ**, **ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ**, ਅਤੇ **ਇਜ਼ਰਾਈਲ** ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪੂਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਰੁਝਾਨ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। NEP 2020 ਇਸ ਗਲੇਬਲ ਰੁਝਾਨ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਅਮਲ ਪੱਖ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ।

NEP 2020 ਵਿੱਚ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

NEP 2020 ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਬੰਧੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵੱਡਾ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੀਤੀ ਅਧੀਨ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਸਿੱਖਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਸਮਝ, ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਨੀਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, **ਕਮ ਤੋਂ ਕਮ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ (ਕਈ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ) ਤੱਕ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ।**

ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਲਾਭ:

- ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਅਤੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।
- ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੜ੍ਹ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- ਡਰ, ਝਿਜਕ ਅਤੇ ਦਬਾਅ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ NEP 2020 ਨੇ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ **ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਮੂਲ ਢਾਂਚਾ** ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। **ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ**

ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇੱਕ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹਦੇ ਹਾਲਾਤ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਹਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ □

1. ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉਪੇਖਾ

ਹਲਾਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬ, ਦਿੱਲੀ, ਹਰਿਆਣਾ, ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਹਿੰਮਾਚਲ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਜਾਂ ਤੀਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਉੱਥੇ ਇਹਦੇ ਲਈ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਅਮਲ ਢੀਲਾ ਹੈ।

2. ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਹਾਵੀ ਹੋਣਾ

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਅਤੇ ਇਲਿਟ ਸਕੂਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ "ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ" ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਘੱਟ ਦਰਜੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਕਸਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਜਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਫਾਰਮੈਲਿਟੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3. ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ

ਕਈ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀ ਪਹੁੰਚ, ਪਾਠ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਘੱਟ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

4. ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ

ਸਾਈਂਸ, ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ, ਗਣਿਤ, ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਉਪਲੱਬਧ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀ ਅਭਿਆਸਕ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦੀ ਹੈ।

5. ਭਾਸ਼ਾ-ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਨੀਤੀਗਤ ਦਬਾਅ

ਕਈ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ-ਭਾਸ਼ਾ ਫਾਰਮੂਲੇ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਹਨ। ਉਲਟ, ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ (ਜਿਵੇਂ ਕੇਰਲਾ, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ) ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਲਾਗੂਗੀਰੀ ਤੋਂ ਕਤਰਾ ਰਹੇ ਹਨ।

6. ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਜਮਾਤੀ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਟਕਰਾਅ

NEP 2020 ਵਿੱਚ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਈ, ਬਹੁ-ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਮਾਈਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਘਣੀ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਹ ਨੀਤੀ ਅਮਲ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ।

ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ, ਹਰਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੀ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਾਲਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਕੂਲੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਛੱਡਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ "ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਲਾਗੂਗੀਰੀ ਅਤੇ ਮੂਲ ਪਛਾਣ" ਵਿੱਚ ਟਕਰਾਅ, ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਬੌਧਿਕ ਚੁਣੌਤੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਮਾਂ-ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨਦਾਇਕ ਭੀ।

ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਕੇਵਲ ਹਰਿਆਣਾ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਦਿੱਲੀ, ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਰਗੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉੱਠ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਮਰਾਠੀ ਜਾਂ ਬੰਗਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਕਸਰ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਹਾਲਾਤ NEP 2020 ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਅਧੀਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸੋਚ ਅਤੇ ਅਮਲੀ ਹਕੀਕਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਅੰਤਰ ਸਾਬਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਪਾਅ (Opportunities & Interventions)

NEP 2020 ਵਿੱਚ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਨਵੀਂ ਉਮੀਦਾਂ ਦੀ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਸਮਰਥਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ:

1. ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਕਲਾਸਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
2. ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਈ-ਕੰਟੈਂਟ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

3. ਸਿਖਲਾਈ ਦੀ ਸੂਝਵਾਨੀ ਪਾਛਤੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ – ਜਿੱਥੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਣ ਵਿੱਚ ਰੁਚੀ ਹੋਵੇ।
4. ਭਾਸ਼ਾ ਅਧਾਰਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਕੋਰਸ ਵਧਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।
5. ਕਲਾ, ਸਾਹਿਤ, ਲੋਕ ਧਰੋਹਰ ਅਧਾਰਤ ਬੀਮਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿਖਸਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ: ਇੱਕ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਹ

21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਗਲੋਬਲ ਡਿਜੀਟਲ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਲਈ ਤਕਨੀਕੀ ਪਹੁੰਚ ਹੋਣੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਜਦੋਂ AI, ChatGPT, Google Translate, Voice Typing, Language Learning Apps (Duolingo, Bhasha Daan etc.) ਵਰਗੇ ਸਰੋਤ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵੀ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

NEP 2020 ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਉਲੇਖ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਡਿਜੀਟਲ ਪਾਠਕ੍ਰਮ, ਈ-ਕੰਟੈਂਟ ਅਤੇ ਮੁਲਟੀਮੀਡੀਆ ਸਰੋਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਵਰਚੁਅਲ ਕਲਾਸ, ਐਪਸ, ਆਡੀਓ-ਵੀਡੀਓ ਲੈਕਚਰ, ਆਦਿ ਡਿਜੀਟਲ ਸਰੋਤ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਭਾਰੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

ਅਧਿਆਪਕ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇਣ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਨੀਤੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਿਕਸ਼ਿਤ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਵੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਬੀ.ਏਡ. ਕੋਰਸਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ, ਸੰਵੇਧਾਨਕ ਮੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ-ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਤਰੀਕਿਆਂ 'ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਅਧਿਆਪਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਹੀ ਅਹੰਕਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ — ਜੋ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਉਂਤਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੱਖੀਪਨ ਹੈ।

ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ (Recommendations)

1. ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲੀ ਅਬਾਦੀ ਵਸਦੀ ਹੈ (ਚਾਹੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇ), ਉਥੇ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀ ਲਾਗੂਗੀਰੀ ਹੋਵੇ।
2. ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਲਈ ਟੈਕਸਟਬੁੱਕਾਂ, ਈ-ਲਰਨਿੰਗ ਟੂਲਜ਼, ਐਪਸ ਅਤੇ ਆਡੀਓ-ਵੀਡੀਓ ਮਾਧਿਅਮ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨੁਸੰਧਾਨ ਸੈਲ ਬਣਾਏ ਜਾਣ।
3. NEP ਦੇ ਤਹਿਤ ਤਿੰਨ-ਭਾਸ਼ਾ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਲਚਕੀਲਾਪਨ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਜਾਂ ਤੀਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਣ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣ।

4. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉਚ-ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜੋੜਨ ਦੇ ਉਪਾਅ ਲੱਭੇ ਜਾਣ — ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ Punjab Technical University ਜਾਂ Guru Nanak Dev University ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਭਿਆਸਕ ਮਾਡਲ ਬਣਾਏ ਜਾਣ।
5. ਵਾਲ ਮੀਡੀਆ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾਈ ਜਾਵੇ।

ਨਤੀਜਾ (Conclusion)

NEP 2020 ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਅਧਾਰਿਤ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੇਪਰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲਾਂਕਿ ਨੀਤੀ-ਸਤਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਊਰਜਾ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਮੀਨੀ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਲੇ ਵੀ ਕਈ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ 'ਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਲਚਕੀਲਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰੀ ਇਰਾਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਵੇ, ਨਿਵੇਸ਼ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ-ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਬਣੇ — ਤਾਂ NEP 2020 ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਨੀਤੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ, ਸਗੋਂ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ-ਅਧਾਰਤ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਨੀਵ ਬਣੇਗੀ।

ਹਵਾਲੇ (Bibliography/References)

1. Government of India. (2020). *National Education Policy 2020*. Ministry of Education.
2. Yash Pal Committee Report (1993). *Learning Without Burden*.
3. Dr. Jaspal Singh (2014). *ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ*. ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
4. Prof. Jagbir Singh (2018). *ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਦਿਸ਼ਾ*.
5. Amritavalli, R. (2002). *Meaningful education in a multilingual context*.
6. NCERT (2021). *Position Paper on Language Education*.
7. Dr. Surjit Patar (2010). *ਸਿੱਖਿਆ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਮਨ*.
8. Punjab School Education Board: *ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀ ਵਾਰਸ਼ਿਕ ਰਿਪੋਰਟ (2022–23)*
9. • **“Language and Education”** — by Tove Skutnabb-Kangas
→ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ
10. • **“Multilingual Education in India: The Case for English”** — by Ajit K. Mohanty
→ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਭਾਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ
11. • **“The Politics of Language in India”** — by Harold F. Schiffman
→ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੀਤੀਆਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜਿਹੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ
12. • **“Language Policy and Education in India”** — edited by M. Sridhar & K. S. Rao
→ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪੜਚੋਲ
13. • **“Punjabi Bhasha Da Bhavikh”** — Dr. Joginder Singh Puar
→ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਅਗਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ
14. **National Education Policy 2020 – Full Text**
→ <https://www.education.gov.in>

15. **“Mother Tongue-Based Multilingual Education in India: A Policy Review”**
– *International Journal of Multilingualism*, 2022.
16. **“Punjabi Language in Haryana: A Sociolinguistic Study”**
– Punjabi University, Patiala.
17. **“Language Endangerment in India: A Review”**
– UGC CARE journal – *Language in India*, 2021.
18. **“NEP 2020: Opportunity for Indigenous Languages”**
– Indian Journal of Educational Technology, Vol. 39, 2021
19. **CIIL – Central Institute of Indian Languages**
→ www.ciil.org
20. **Bhasha Research and Publication Centre (Vadodara)**
→ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਤੇ ਲਪੇਟੇ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਅਧਿਐਨ
21. **UNESCO Atlas of the World’s Languages in Danger**
→ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਗਿਰਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੇ ਰਿਪੋਰਟਾਂ